

Д. А. Грозний

ШТУНДИЗМ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Сучасна історична епоха характеризується переломними змінами як у суспільно-політичному житті українського суспільства, так і в сфері його духовних цінностей. Переорієнтація українців на нові життєві парадигми, подолання нав'язаних їм раніше ідеологічних схем відбувається на основі відродження культурно-історичної спадщини, важливим компонентом якої є релігійні традиції українського народу. Однак, в історії української духовної культури вагоме місце займає і такий важливий напрям християнства як протестантизм, особливо один з його напрямків, штундизм. Тривалий він час відігравав помітну роль в духовному житті жителів півдня України і не тільки, спричинився до багатьох подій, явищ і релігійних процесів, які відбувалися в Херсонській губернії в другій половині XIX ст.

Звернення до феномену штундизму зумовлене тим, що ця класична секта у період Великих реформ Олександра II справила істотний вплив на розвиток релігійної думки громадян не тільки в тій місцевості де вона виникла а і знайшла прихильників по всій Україні, а також продемонструвала свою здатність до соціокультурної адаптації.

На сьогоднішній день про діяльність штундизму в Херсонській єпархії в період існування, як комплексний аспект наукових пошуків залишається у колі малодосліджених питань. Дотепер ми не маємо жодної історичної праці, автор якої б розглянув діяльність штундизму в другій половині XIX ст.. в обсязі який дав повну картину їхнього становища. Хоч існують дослідження які розпочали формувати історіографічне поле для вивчення історії штундизма [1].

Обсяг матеріалів, які стосуються історіографії штундизму, аналізу філософських основ віровчення, а також його внеску до становлення інших раціоналістичних сект є незначним. Одночасно слід зауважити, що навколо проблем внутрішньої історії штундизму до цього часу залишаються поза увагою дослідників.

Дослідження діяльності раціоналістичної секти в другій половині XIX століття потребує розгляду сукупності літератури,

яка поов'язана із зазначеною проблематикою, не в формі бібліографічного покажчика найбільш відомих робіт і переліку авторів робіт, внесок яких у дослідження теми є менш вагомим, однак із зверненням уваги на методологічні підходи, тенденції в історичній науці, специфіку історіографічної ситуації.

Спектр історичних робіт, які мають відношення до діяльності штундизма в Херсонській губернії може бути поділений на три групи: 1) праці, основна увага в яких приділена різноманітним аспектам безпосередньо історії штундизма в південноукраїнському регіоні; 2) розвідки з історії раціоналістичних сект Російської імперії та її окремих частин (за виключенням Південної України). В той же час із виділених груп в історичному процесі можна виділити три основні періоди, а саме: 1) 70-ті XIX ст. — 20-х рр. XX ст.; 2) кінець 20-х — кінець 80-х рр. XX ст.; 3) з кінця 1980-х рр. до сьогодні. Кожен період принципово відрізнявся від інших і мав деякі спільні характеристики для всіх трьох груп історичних досліджень. Таким чином, є підстави при аналізі історіографічних питань поєднати хронологічний і тематичний принципи викладення матеріалу.

Процеси які відбувались на півдні України в XIX ст.. сприяли формуванню розуміння особливостей краю, посиленню інтересу до його історії. Науковці і аматори переважно висвітлювали факти біографій діячів штундизма, історію створення секти, деякі помітні події у внутрішньому житті штундиської общини.

Серед авторів, які звертались до історії сектантства в Херсонській губернії, був великим відсоток духовних осіб. Причина — природний професійний інтерес до тієї сфери, з якою боролися самі ці священнослужителі; присутність, що називається, “під рукою” матеріалів для дослідження; заохочення і єпархіальним керівництвом, до написання зовнішньої історії штундизма та її впливу на громадян. Серед представників духовенства на особливу увагу заслуговують Дородніцин О. [2], Кальнев [3], Стрельбицький І. [4].

Перші дослідження, які розповідали суспільству про штундизм, з'явилися ще наприкінці 60-х рр. XIX ст. З того часу статті про секту з'являлися хоч і не регулярно, але вони підігрівали інтерес до штундизму.

Посилення в 60-х рр. XIX ст. негативних для офіційної церкви процесів підштовхнуло духовне відомство до пошуку більш ефективних форм взаємодії з місцевим духовенством. І вже в липні 1860 р. за підтримкою єпархіального начальства був створений перший друкований єпархіальний орган “Херсонські єпархіальні відомості”. В Херсонських відомостях з’явилися статті які були присвячені історії. За період 1867 — 1873 років в Відомостях з’явилося 10 статей, присвячених діяльності штундизму в Херсонській губернії[5, с. 343 — 344.]. За період існування “Херсонських єпархіальних відомостей” опубліковано більш 45 статей присвячених різним аспектам діяльності раціоналістичного сектантства на півдні України в другій половині XIX ст., але основна маса публікацій з’явилася на сторінках єпархіальних Відомостей в кінці 80-х років XIX ст. З появою маніфесту 1905 року цікавість до штундизму поступово зникає і з’являються лише поодинокі розвідки.

Дослідження з історії були досить нерівними за повнотою і рівнем науковості, достовірності, за методологічними підходами, використаними при їх підготовці. Давались взнаки як загальна історіографічна ситуація в Російській імперії та на півдні України. Статті, які стосувались штундизму південноукраїнського регіону, публікувались у “Вестник Европы” “Церковний вестник”, “Миссионерское обозрение”, інших видань [6, 7, 8].

Науковий рівень публікацій великої мірою залежав від вимогливості редакцій. На сторінках солідних центральних часописів переважно розміщувались статті, написані в кращих традиціях позитивізму, побудовані на солідній джерельній базі. Відтак, де планка не стояла так високо (переважно — у місцевій пресі) і де формат видання не дозволяв вміщення розлогих ґрунтовних статей, друкувались, головним чином, замітки про окремі цікаві факти з історії секти, і рівень науковості таких заміток залежав від здібностей і самокритичності їхніх авторів. Широко практикувався передрук статей або їхніх уривків з інших видань.

Загалом, оцінюючи внесок авторів, роботи яких з’явилися до кінця 20-х рр. XX ст. і були присвячені проблематиці, яку ми розглядаємо, слід зазначити їх неабияку цінність у першу чергу для реконструкції історії штундизму на місцевому рівні, зважаючи на зосередження уваги на виникненні штундизму, боротьбі священнослужителів з проникненням секти в середо-

вище сільських общин. Така вузька проблематика великою мірою визначалась обмеженістю більшості авторів у доступі до масивів джерел, які б дали можливість комплексно реконструювати появу штундизма. Адже саме слідування за джерелами розглядалось, згідно з домінуючим позитивістським підходом, як оптимальний принцип викладення матеріалу. Як панування релігійного світосприймання, так і переважання серед авторів представників духовенства відбилась на підходах до викладення та інтерпретації фактів.

На зростання інтересу до діяльності історії штундизму значною мірою вплинули події часів підготовки і проведення олександрівських “Великих реформ”. Тоді і духовенство, і широка громадськість отримали можливість більш вільного обговорення як положення самої секти її впливу на суспільство, так і шляхів виправлення ситуації, що склалась. На сторінках часописів і в окремих виданнях стали обговорюватись “дражливі” питання боротьби з впливом штундизма на суспільство, та заходи які сприяли послаблення впливу секти [4]. Цим був підготовлений ґрунт для створення більш узагальнюючих праць з історії штундизма.

Основоположними в області дослідження історії українсько-го євангельсько-баптистського руху є роботи єпископа Олексія (Дородніцина) і Арсенія Рождественського. Можна сказати, що вони були першими дослідниками які зробили перший внесок в історіографію цього питання. Вони включили в науковий обіг значну кількість документів, що відтворюють виникнення “південноросійського сектантства”. Особливий інтерес представляє робота єпископа Олексія “Матеріали для історії релігійного руху на півдні Росії в другій половині XIX століття”[2, 1]. Вона є достатньо об’ємним збірником документів по темі, який практично не супроводжується коментарем з боку автора. Тобто він дає можливість читачу самому сформулювати своє відношення до подій, про які розказують приведені документи. Друга ж його робота “Религиозно-рационалистическое движение на юге России во второй половине XIX века” представляє якраз аналіз цих документів з боку самого Олексія, а тому є типовим представником точки зору Православної церкви відносно євангельського руху, хоча і містить достатньо багатий фактичний матеріал. Книга ж Рождественського “Южнорусский штундизм”

має велике значення як достатньо раннє дослідження історії виникнення штундизму [1, с. 24 — 26].

Паралельно зі створенням узагальнюючих праць відбувалось написання досліджень з окремих проблем історії штундизму. Слід відмітити діяльність Автономова, священика, який, опублікував монографію про виникнення штундизму в приході, де він працював [9]. Автору, а скоріше упоряднику, не вдалося скрупульозно розібратись у наявних матеріалах, тож у його дослідженні є чимало неточностей.

Разом із тим, поряд із роботами, що присвячені штундизму на Півдні України, впродовж досліджуваного періоду з'явилися праці, у яких висвітлювались локальні проблеми історії штундизму інших регіонів імперії. Ознайомлення з ними дає можливість більш точно визначити ступінь специфічності ситуації в тій чи іншій сфері життя секти, простежити тенденції, які були спільними в розвитку штундизму в Херсонській губернії та інших регіонів держави.

Зі встановленням панування марксистської ідеології на теренах як України, так і всього Радянського Союзу почався якісно новий етап у дослідженні церковної історії. Етап, який позначився не лише відчутним зниженням інтересу до відповідної проблематики, але й засиллям нетипового для попередніх часів атеїстичного підходу. Якісно новим був цей етап і за соціальним складом дослідників: тепер серед авторів, які друкуються на релігійну тематику, абсолютно домінують світські особи. Пануючий раніше апологетично-православний підхід до висвітлення проблем змінюється на діаметрально протилежний. Зазначені тенденції стали причиною того, що до кінця 80-х рр. XX ст. майже не маємо більш-менш серйозних досліджень, присвячених яким-небудь аспектам історії православної церкви на півдні України останньої чверті XVIII — XIX ст.

В узагальнюючих дослідженнях, які публікувались у Радянському Союзі, спостерігався досить тенденційний підхід і до підбору, і до тлумачення фактів, зумовлений апріорною необхідністю доводити реакційну сутність церкви і духовенства, їхній негативний вплив на розвиток демократичних рухів. Яскравим образчиком такого підходу стала робота професора М. Никольського "Історія російської церкви", вперше видана в 1931 р., яка, як зазначено в анотації до третього видання,

стала першою в радянській історичній науці спробою висвітлити минуле російської церкви з позицій марксизму-ленінізму. Войовничо-атеїстичну спрямованість державної ідеології дослідження М. Никольського більше п'ятдесяти років залишалось єдиною марксистською узагальнюючою монографією з історії російської православної церкви, старообрядництва і російського сектантства: колективна монографія 1967 р. “Церква в історії Росії (IX ст. — 1917 р.) Критичні начерки” хоча і є більш досконалою за методологією та науковим рівнем, але бідніша за фактажем, а збірка 1975 р. “Релігія і церква в історії Росії (радянські історики про православну церкву в Росії)” занадто фрагментарна [10].

Початок третього виокремленого періоду в розвитку історіографії історії штундизму на півдні України був зумовлений “перебудовчими процесами” в країні. Вже невдовзі інтерес до релігійної історії набув додаткового потужного імпульсу завдяки поживленню загального інтересу до минулого України, пов'язаному з проголошенням її незалежності.

На цьому етапі у кожній із трьох груп досліджень більшою чи меншою мірою спостерігається пошук нових (для вітчизняної історичної науки) методологічних підходів, і в той же час не завжди виправдане намагання повернутись до призабутих традицій історіописання часів, які передували періоду панування марксистської методології. Особливо “традиційними” у цьому плані виступають автори — представники духовенства, яке після тривалої перерви знову повертається до підготовки і публікації праць з історії раціоналістичного сектантства [11]. Зміни в суспільній свідомості в напрямі “повернення до Бога” зумовили суттєве зменшення кількості робіт, що пишуться з позицій войовничого атеїзму, але в той же час не спричинили домінування праць у відверто апологетично-православному ключі.

При тому, що така багатоманітність можливостей друкуватись дозволяє апробувати результати своїх досліджень навіть початківцям, студентам-першокурсникам, публікувати “сирі”, недостатньо осмислені і систематизовані матеріали, без належної уваги з боку наукових керівників, редакторів, відповідальних за випуски — у деяких випадках це призводить до виходу з друку псевдонаукових або “наукообразних” статей, які вво-

дять до наукового обігу неперевірену або відверто перекручену інформацію.

Поряд зі статтями та тезами в останнє десятиліття ХХ — на початку ХХІ ст. було захищено кілька кандидатських дисертацій, які тією чи іншою мірою мають відношення до теми нашого дослідження. Мова йде, про дисертації, О. Тригуба, О. Федорчук [12].

У 2001 р. з'явилася колективна праця миколаївських авторів, що заслуговує на увагу “Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність. Науково-популярний довідник” [13].

На високу оцінку заслуговують розділи 3-го тому виданої в Києві “Історії релігії в Україні”, підготовлені В. Климовим і присвячені православ'ю у ХVІІІ — ХІХ ст. Попри низку помилок, викликаних обмеженістю матеріалами друкованих видань і київських архівів, філософу в цілому вдалося, виходячи із задекларованого у вступі до видання україноцентристського погляду, логічно, головним чином на рівні узагальнень, змалювати релігійну ситуацію на українських землях [14].

Посилення загального інтересу до історії штундизму знайшло втілення і в збільшенні кількості матеріалів, які стосуються зазначеної проблематики, в роботах, присвячених іншим аспектам минулого південного регіону. Причому таке збільшення спостерігається як за відносними показниками — на духовне життя звертається все більше уваги в працях із соціально-економічної, політичної тематики, біографічних працях тощо, так і за показниками абсолютними, оскільки зростає кількість самих досліджень, які стосуються Півдня.

Таким чином, історіографія штундизму на півдні України є досить представницькою, включаючи праці, присвячених як безпосередньо різним аспектам діяльності штундизму в Херсонській губернії, так і релігійній історії сектантства в Російській імперії, а також роботи, які, хоча і зосереджуються на “світській” проблематиці, містять деяку інформацію про раціоналістичне сектантство на Півдні. При цьому було б некоректно стверджувати, що історія раціоналістичного сектантства в регіоні є вже достатньо вивченою. Адже крім того, що історіографія включає роботи досить різні за своїм науковим рівнем, достовірністю наведеної в них інформації, вона в абсолютній більшості представлена працями з локальних проблем, тоді як

узагальнююче дослідження з тематики, що нас цікавить. Проблемою є існування традиційної джерельної бази, ґрунтування досліджень на матеріалах, які вже давно введені до наукового обігу. При цьому великі масиви архівних документів із теми дослідження досі залишались неопрацьованими. З іншого боку, присутні досить великі лакуни і в тих дослідженнях, які стосуються російської церкви в цілому, окремих аспектів розвитку сектантства на теренах імперії, тож є необхідність опрацювання, систематизації і опублікованих, у першу чергу, законодавчих, джерел з історії сект в Російській імперії другої половини XIX — початку XX ст.

Джерела та література

- 1.Рожественский А. Южнорусский штундизм — СПб., 1889 — 295 с.; Історія євангельсько-баптистського руху в Україні. — Одеса: Одеська Богословська Семинарія, “Богомыслие”, 1996. — 46 с.; Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине. — Одеса: Богомыслие, 2000 — 246 с.
- 2.Дородницын А. Религиозное движение на юге России во второй половине XIX столетия. Казань, 1909. — 268 с.; Епископ Алексей (Дородницын). Материалы по истории религиозно-рационалистического движения на юге России во второй половине XIX столетия. — Казань, 1908.
- 3.Кальнев М. Немцы и штундо-баптисты // Русское обозрение — 1897. — Апрель. — С. 818-864. Кальнев М. Почему православные отпадают в сектантство? // Миссионерское обозрение. — 1906. — № 7-8. — С. 62-73.
- 4.Стрельбицкий И. Статьи и заметки. Том. I. — Одеса: тип. Е. И. Фесенко, 1910. — 229 с.
- 5.Ястребов В. Двадцатипятилетие Херсонских епархиальных ведомостей // Киевская Старина. — 1885. — Т. 13. — №. 10. Известия и заметки. — С. 343 — 344.
- 6.Бояновский С. Несколько слов о штундизме и о мерах против него // Церковный вестник. — 1889. — № 37.
- 7.Козицкий П. Вопрос о происхождении южно-русского штундизма в нашей литературе. // Миссионерское обозрение. — 1908. — № 11. — С. 1460-74.
- 8.Кальнев М. Почему православные отпадают в сектантство? // Миссионерское обозрение. — 1906. — № 7-8. — С. 62-73.
- 9.Автономов (свящ.) Краткие сведения о прошлом и настоящем штундизма в Любомирском приходе Елисаветградского уезда. — Одеса, 1877
- 10.Никольский Н. М. История русской церкви. — Минск: Беларусь, 1990. — 540 с.; Церковь в истории России (IX в. — 1917 г.). Кри-

- тические очерки. — М.: Наука, 1967. — 336 с.; Русское православие: веки истории / Науч. ред. А. И. Клибанов. — М.: Политиздат, 1989. — 719 с.
11. История баптизма. Сборник: выпуск 1. — Одесса: Одесская Богословская Семинария, изд-во “Богомыслие”, 1996. — 496 с.
 12. Тригуб О. П. Історія Херсонської єпархії (1775-1918): Дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. — Миколаїв, 2000 — 242 с.; Федорчук О. О. Православ'я в становленні культури Півдня України (кінець XVIII — початок XX століття): Дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. — Миколаїв, 2005 — 219 с.
 13. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність. Науково-популярний довідник / Авт. кол.: В. І. Андріяш та ін.; Редколегія І. Ф. Курас та ін.; НАН України, Українська академія історичних наук. — Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. — 245.
 14. Історія релігій в Україні. Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. — 1999. — 560 с.

Аннотації

Грозный Д. А. Штундизм в Херсонской губернии (историографический аспект).

В статье дается историографический анализ появления и развития штундизма во второй половине XIX — начала XX века в Херсонской губернии.

Grozniy D. A. The shtundizm in the Kherson province (the historiography aspect).

In the article the historiography analysis is given appearance and development of shtundizm in the second half XIX — began XX century in the Kherson province.

Л. Б. Кулікова

ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ ПРО СПЕЦІАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ КЛАСИЧНОЇ ГРЕКО-РИМСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ В АНТИЧНИЙ ЧАС

Мета даної статті — розкрити та проаналізувати маловідомі в історії європейської педагогіки сторінки зародження системи вивчення античної міфології і культури як самостійного предмета історико-філологічної освіти.

Певним уявленням про класичну греко-римську міфологію